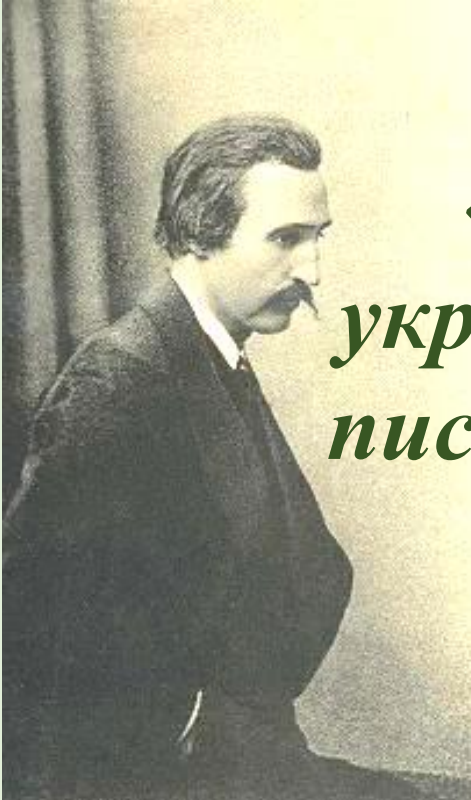

Сумська міська централізована бібліотечна система
Сумська міська центральна бібліотека ім. Т. Г. Шевченка
Відділ довідково-інформаційної роботи

*«Зірка в
українському
письменстві»*

До 200-річчя з дня народження
Пантелеймона Куліша

Краєзнавчий дайджест

Суми 2019

Зірка в українському письменстві: до 200-річчя з дня народження П. Куліша; краєзнавчий дайджест / Сумська міська центральна бібліотека ім. Т. Г. Шевченка; відділ довідково-інформаційної роботи та маркетингу; укл. Л. Д. Клімачова, Т. А. Бордунова. – Суми, 2019. – 32 с.

Куліш – один з найбільших європейців в нашій культурі, людина, яка подарувала Україні перші художньо зрілі переклади Біблії та Шекспіра, яка знала досконало шість основних європейських мов (латину, давньоєврейську та давньогрецьку); руйнувач «козацького міфу», який склав блискучий, натхненний гімн козацтву в «Чорній Раді».

Документи, які вміщені в краєзнавчому дайджесті, допоможуть розкрити багатогранну постать П. Куліша.

Доповнює дайджест бібліографічний список літератури, який включає книги, статті з періодичних видань, інтернет-ресурси. Матеріал не є вичерпним.

Розрахований на широке коло читачів.

Відповідальна за випуск: директор СМЦБС

Стадниченко Л. М.

Матеріал підготували: Клімачова Л. Д., Бордунова Т. А.

Редактор: заступник директора СМЦБС

Мартюшова О. В.

Наша адреса :
40030, м. Суми,
вул. Кооперативна, 6,
Центральна міська бібліотека
ім. Т. Г. Шевченка
22-63-32, 22-21-68

Унікальна постать

Пантелеймона Олександровича Куліша

є надзвичайно важливою в літературному, науковому й громадському житті України XIX ст. Він був і письменником, і істориком, і фольклористом, і етнографом, і перекладачем, і критиком...

Уся його творча та громадська діяльність неоднозначна, суперечлива.

“Наділений великим талантом, але ще більшою амбіцією, Куліш протягом свого довгого життя переходив найрізноманітніші зміни, топтав найрізноманітніші сліди, виступав у найрізноманітніших ролях і полишив по собі багату літературну спадщину, в якій обік цінного, було багато схибленого, багато суперечностей...”

І. Франко «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (Зібрання творів. Т. 44. – С. 194)

«...В Куліша була розвита одна дорогоцінна прикмета, яка дуже рідко стрічається між Українцями, себто сміливість висловити щиро свою думку, постояти за неї, хоч би вона й як не подобалась загалові...».

Степан Томашівський «Куліш і українська національна ідея» (1922).

(З автобіографії П. Куліша, написаної від другої особи)

Пантелеймон Куліш родивсь 1819 року, юля 27-го по старому стилю, у містечку Вороніжі, Глухівського повіту, Черніговської губернії. Отець його був старого козацького роду. [...]

Мали Куліші у самому Вороніжі й поза Вороніжем доволі поля, гаїв і сіножатей; вважано їх багатирями. А проте самі вони дідували в пасіці й пахали з наймитами землю. Ондрій Куліш був чоловік жорстокий, не спускав нікому за спаш або за яку иншу шкоду. Через те мав у Вороніжі прізвище – Гарячий Куліш.

[...] Унаслідував Олександр Куліш жорстку вдачу свого отця Ондрія. Катерина Ивановна [*мати Куліша*] тремтіла від його голосу, а проте велико його кохала. Одно ласкаве його слово втирало їй сльози, й щасливою вона себе вважала з щасливих. Та було в неї инше горе: умірали діти: Пантелеймон був сьомий чи восьмий. З попередників його, братів і сестер, живий zostавсь тільки брат, Тимофій, да й той умер малолітком.

За 1925 рік маємо повідомлення краєзнавця з Вороніжа І.Абрамова: «...від Кулішевого хутора біля містечка Вороніжа zostались тільки сліди. Збереглися тільки останки саду: старі яблуні й груші. В саду є ознаки могили над тілом Олександра Андрійовича Куліша – батька П.О. Куліша.

В.Д. Кириєвський

Мати Куліша була людина проста, не письменна. [...]. Катерина Ивановна уміла розмовляти тільки українською мовою, й що мала в голові, все те взяла не з книжок, а з живої народної речі. ...

не було кращого голосу ні в кого, як у Кулішевої матері: ніхто так не співав таких давніх пісень, як вона. [...]. Пісня була в неї не забавкою: вона думала піснями. Сидя за роботою, ніколи не вмовкала: тільки, було, зітхне, задумається – і знов співає.

Куліш П. Мое життя / Пантелеймон Куліш // Повесть про український народ / Пантелеймон Куліш. – К, 2005. – С. 95-138.

[...] Учився Пантелеймон спочатку в місцевого дяка Андрія, в школі при церкві св. Миколи, а пізніше — в Новгород-Сіверському повітовому училищі. Саме Мужилівська наполягла на тому, аби здібному юнакові дали змогу закінчити училище, а

Уляна Терентівна Мужилівська - високоосвідчена пані знатного роду, яка жила на хуторі, була йому за другу матір і мала глибокий вплив на його виховання. Образ її життя й душу Куліш поетично змалював в повісті «Уляна Терентівна» (1852).

згодом продовжити навчання в тамтешній гімназії. Адже батько, зважаючи на чималі, а то й не завжди посильні для нього кошти, котрі йому доводилося витратити, мав намір віддати хлопця на службу до повітового суду.

Навчаючись у Новгород-Сіверській гімназії, Куліш написав свій перший літературний твір — оповідання «Циган».

[...] в споминах «Жизні Куліша»

згадує свою давню пристрасть до малювання, що так повноцінно й не розвинулася, бо не знайшлося в провінції гідного вчителя. Хоча успіхи його на цьому поприщі були, вочевидь, усе ж неабиякі

Про свої перші свідомі роки життя і навчання Панько Куліш розкаже в творах «Феклуша» (1856) і «Яков Яковлевич» (1852).

Та першим його літературним твором була оповідка «Циган», яку він витворив із почутої від матері народної казки.

с. Олександрівка (папір, олівець, акварель, 1843)

автор П. Куліш

А наразі, через нестачу коштів, сімнадцятирічний Куліш, закінчивши лише п'ять класів гімназії, таки змушений був покинути навчання і почав працювати в канцелярії Ніжинського ліцею та давати приватні уроки панським дітям. Відтак, із другої спроби вступив до нещодавно заснованого Київського університету. Навчання на історико-філологічному факультеті (пізніше, за власним бажанням, переводиться на юридичний) для Пантелеймона Куліша було особливо плідним завдяки лекціям професора Михайла Максимовича — саме його фольклорними збірниками зачитувався в гімназії Куліш [...].

Дізнавшись про матеріальну скруту свого здібного студента, професор Максимович складає йому рекомендацію на ім'я інспектора училищ Київського навчального округу М. Юзефовича. Протекція була дуже вчасною — через відсутність документального підтвердження дворянського походження Пантелеймона Куліша виключають з університету і він розпочинає кар'єру вчителя російської словесності та історії на Волині — у Луцькому дворянському училищі, пізніше продовжує працю в Києво-Печерському та Києво-Подільському дворянських училищах, в Рівненській гімназії. ...

24 січня (7 лютого за новим стилем) 1847 року Пантелеймон Куліш одружився з вісімнадцятирічною панною зі старосвітського козацького роду Олександрою Білозерською — сестрою свого друга

Василя Білозерського, відомою під літературним псевдонімом Ганна Барвінок. За старшого боярина на весіллі був Тарас Шевченко.

Андрусак І. Піонер, або «з культурників найбільший воєвода»
// Вибрані твори / Пантелеймон Куліш; упоряд. текстів,
передмова та примітки І. М. Андрусяка. – Харків, 2009. – С.7-9.

Тарас Шевченко познайомився з Пантелеймоном Кулішем в 1843 року в Києві; молоді письменники, незважаючи на значні розходження в громадсько-політичних поглядах, назавжди заприятелювали. Разом з Миколою Костомаровим вони становили своєрідну “трійцю” (їх дружні зв’язки відбито в поезії Шевченка “Ой три шляхи широкії...”)... Незабаром він став уважним критиком і редактором Шевченка. [...].

Куліш відразу зрозумів незвичайність поезії Шевченка. В листі від 25 липня 1846 року він писав молодому поетові: “Перечитуючи декілька разів... “Кобзаря” і “Гайдамаків”, я від душі захоплювався

ними і багато місць вивчав напам'ять [...]».

[...] Між Кулішем і Шевченком, незабаром після їхнього знайомства, налагодились теплі особисті стосунки [...].

*Портрет П. Куліша,
худ. Тарас Шевченко*

Куліш у другому томі свого відомого збірника "Записки о Южной Руси" опублікував (1857 р.) поему Шевченка "Наймичка" (без підпису), а в "Граматці"

КУЛІШ
Пантелеймон
Олександрович
(псевдоніми:
Панько Казюка,
Павло Ратай,
Хуторянин,
Вешняк Т.,
Нікола М.,
Роман П.

(1857 р.) - кілька його творів з циклу "Псалми Давидові" (теж анонімно) [...].

У "Передньому слові до громади" (передмові до альманаху "Хата", Пб., 1860) Куліш поставив українського Кобзаря в "громаду таких мужів, як Шекспір, Вальтер Скотт, Шіллер, Міцкевич, Пушкін, Гоголь..." Це теж яскраве свідчення щирого ставлення Куліша до Шевченка.

Охріменко П. Про взаємини Куліша і Шевченка / Павло Охріменко // Слобожанщина : альманах літераторів Сумщини. Вип. 3. – Суми, 1977. – С. 92-99.

Якщо спробувати лаконічно і емко схарактеризувати Пантелеймона Куліша, то підійде словосполучення «працьовитий до нестями».

Оглянемо один рік - 1857-й, особливо творчо насичений. Спричинило до цього, на нашу думку, майже десятирічне відлучення його від журналів і видавництв за участь у Кирило-Мефодіївському братстві. Спочатку - Петропавлівська фортеця, потім - висилка до Тули (1847-1850), заборона писати й видавати (1850-1856). Ясна річ, заборонити писати наказами не можна, а от видавати... Творчу особу це, безумовно, пригнічує. Тож і Куліш - гарячий у поведінці, суперечливий у світоглядах - то працював у петербурзьких журналах і друкувався під псевдонімом, то кидав усе й клопотався у маєтку дружини господарством. Урешті смерть царя Миколи I принесла цензурне послаблення, а разом і можливість займатися відкритою літературною діяльністю.

Пантелеймон Олександрович припав до роботи: доповнював, переробляв, мов спраглий до чистого джерела, впорядковував, творив...

І 1856 року опублікував перший том «Записок о Южной Руси» та друге видання «Проповідей» священика Гречулевича українською мовою. Також узявся за «Чорну раду»...

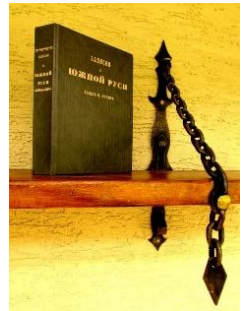
*Портрет молодого
П. Куліша з малюнку
самого Куліша*

Садівничий В. Перший роман : до 150-річчя виходу в світ роману «Чорна рада» Пантелеймона Куліша // Земляки: Вип. 4. – Суми, 2007. – С.158.

Перші фольклорні записи Пантелеймон Куліш розпочав десь на початку 1840-х рр. — саме тоді він здійснив свої мандрівки переважно по Чернігівщині, Черкащині та Київщині. Молодий фольклорист прагнув зустрітися з кожним, хто знав хоч би одну народну пісню, думу, легенду чи казку або принаймні був цікавим співрозмовником.

За П. Кулішем, однією з ключових причин необхідності такого видання є прагнення українців до самопізнання сутності (передусім духовної) своєї нації. Цю потребу, врешті, і мало задовольнити це видання, яке український фольклорист і письменник прагнув зробити енциклопедією «„разнообразных сведений о народе, говорящем языком южно-русским“, намагаючись тим самим „поднять на ноги все, что было писано о Малороссии и пустить в ход все, что о ней не напечатано, разумеется, если цензура не воспрепятствует“». П. Куліш планував показати «„всю нашу старовину, як на картині, почавши од львівського братства та аж до Кальниша і Головатого. Коли вже славить Русь перед чужоземцями, то оттут її славить“». Хоч енциклопедії у кінцевому підсумку не вийшло, але слід в українській фольклористиці та етнології «Записки о Южной Руси» залишили дуже

Довідково
Збірник «Записки о Южной Руси» Пантелеймона Куліша став лавреатом XVIII Всеукраїнського рейтингу «Книжка року'2016» в номінації **«Візитівка»**.

значний.

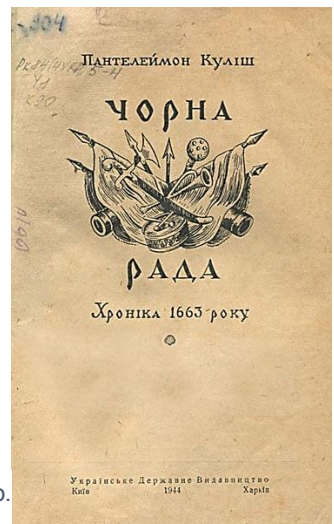
Івашків Василь. „Записки о Южной Руси“ Пантелеймона Куліша як унікальне явище української фольклористики середини ХІХ ст.-
Режим доступу:
http://shron1.chtyvo.org.ua/Ivashkiv_Vasyl/Zapysky_o_Yuzhnoi_Rusy_P_anteleimona_Kulisha_iak_unikalne_iavysche_ukr

У своєму «Щоденнику» Т. Шевченко оцінював книжку [«Записки о Южной Руси»] як «бриллиант в современной исторической литературе». Така висока оцінка стосувалася головним чином фольклорного матеріалу, саме вона покликала Шевченка написати в листі до Куліша таке: «Як би мені хотілося, щоб ти зробив свої «Записки о Южной Руси» постійним періодичним виданням на кшалт журналу». Позитивно відгукувались про збірку і М. Максимович та М. Костомаров.

Садівничий В. Перший роман : до 150-річчя виходу в світ роману «Чорна рада» Пантелеймона Куліша // Земляки: Вип. 4. – Суми, 2007. – С.161.

Більшої слави, аніж поезією, Пантелеймон Олександрович Куліш справедливо зажив своєю прозою, і насамперед першим в українській літературі історичним романом «Чорна рада». Роман написаний 1846 року [...].

[...] історичній достовірності подій, які

він задався ціллю описати в романі, Куліш приділяв чи не найбільше уваги. Він пильно студював документи початку Руїни — другої половини XVII століття, коли один за одним змінювалися гетьмани, а Україна була розділена між Росією та Польщею на Лівобережну й Правобережну. Вочевидь, аби підкреслити документальність своєї розповіді, він означив жанр твору як хроніку.

[...] свою хроніку Пантелеймон Куліш обмежує 1663 роком. Це був справді надзвичайно складний період в українській історії. Після смерті гетьмана Богдана Хмельницького пункти Переяславської угоди 1654 року були всіляко нівечені й касовані за першої-ліпшої нагоди

підступними московитами. Україна почала поступово втрачати свою незалежність, пообіч Дніпра утверджувалися окупаційні режими. Гадяцький договір 1668 року Івана Виговського, «Слободищенський

трактат 1660 року» Юрія Хмельницького та інші сепаратні угоди неминуче спричиняли введення в Україну московських військ і розпалювання міжусобної війни.

Один з епізодів тієї складної доби стає історичним підґрунтям роману [...].

[...] роман Пантелеймона Куліша «Чорна рада», ...досі не втратив своєї актуальності й нині читається із таким же захватом, як і півтора століття тому.

Андрусяк І. Піонер, або «з культурників найбільший воєвода» // Вибрані твори / Пантелеймон Куліш.; упоряд. текстів, передмова та примітки І. М. Андрусяка. – Харків, 2009. – С.18.

«ГраMATKA» П. Куліша стала першим букварем, за яким українці в підросійській Україні могли навчатися рідною мовою [...].

П. Куліш добре розумів потребу в рідномовній освіті. В передмові до букваря автор писав: «Треба учить дітей письменства

так, щоб, дурно часу не гаявши, швидко зрозуміла дитина науку читання, а до сього найперва поміч — щоб граMATKA (так колись українці називали буквар. — Авт.) зложена була рідною українською мовою».

Письменник на власному досвіді відчув неефективність навчання чужою мовою, тому й створив підручник рідною мовою. Він згадував

у автобіографії, написаній від другої особи: «Спершу Куліш учився дуже тупо й був послідушим між товаришами. Зупиняло його те, що не розумів великоруської книжної мови. Поки, було, навчиться гладко читати урок, то вже й напам'ять його знає, а проте не розумів добре того, що витвердив з книжки».

Письменник був переконаний, що «найперше діло в батькаматері повинне бути, щоб дитину своєю рідною мовою до розуму доводити, щоб дитина, навчаючись письма, од своїх людей не одвикала й на добро своїй громаді до розуму доходила», адже «людина з письменної стає розумною...». Такі думки були дуже новаторськими й сміливими в умовах царської Росії, українцем буквар П. Куліша надзвичайно припав до душі, тому до кінця 1860 року весь тираж букваря (5 тисяч примірників) розійшовся і з'явилася потреба в перевиданні підручника. П. Куліш створив новий текст «Граматки» до початку 1860 року, проте царська цензура лише в кінці року дала дозвіл опублікувати підручник і друге, скорочене видання «Граматки», з'явилося в 1861 році.

Статєєва В. Навчитися по-своєму читати... : до 150-річчя букваря П. Куліша / Валентина Статєєва // День. – Текст. дані. – 22 груд. 2007. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-iy-navchitisya-po-svoiemu-chitati> (дата звернення: 01.07.2019). – Назва з екрану.

Заснувавши 1856 р. в Петербурзі власну друкарню, П. Куліш уперше здійснив багатотомне наукове видання творів М. Гоголя, відредагував і видав «Народні оповідання Марка Вовчка», двотомник творів

Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського [...]. У його друкарні побачили світ і власні «Записки о Южной Руси», «Чорна рада», український буквар і читанка «Граматка», а також альманах «Хатка» і журнал «Основа» [...]. Як редактор і літературний критик на прибуток від видання власної збірки «Дзвін» видав редагований М. Павликом і І. Франком часопис «Народ» і першу газету Наддніпрянської України «Хлібороб». П. Куліш брав участь в організації журналу «Правда», допомагав йому коштами і друкував там свої твори, статті [...].

Видавнича справа першої половини XIX ст. : книговидавці Сумського краю : [П. Куліш] // Писанням утвержені : з історії книги та книгодрукування на Сумщині / Н. Подоляка. – Суми, 2013. – С.60-64.

«Зазивний лист до української інтелігенції» (1881 р.) з'явився в час неймовірно важких для Пантелеймона Олександровича внутрішніх борінь (передовсім із самим собою), конфліктів (із поляками, зі «своїми» — українцями), адресованої йому жорстокої, дуже часто цілком несправедливої, критики — за відмову захоплено й бездумно вихваляти «козацький міф», за прагнення самостійно мислити, сумніватися й лише після цього формувати власну думку [...].

Про ... роль української інтелігенції, й написано **«Зазивного листа...»** — не дивитися на світ «крізь чуже вікно», відстоювати духовну суверенність, свою мову.

Сюндюков І. Пантелеймон Куліш: Держава неможлива без культури / І. Сюндюков // Зазивний лист до української інтелігенції. Листи з хутора / П. Куліш. – К, 2012. – С. 3-4.

Як нам назвати ту безліч усяких мук, що в нас приймали мученики й мучениці за своє рідне слово?

Тільки легкодухам здається, що наша сила ніщо супротив тієї сили, котра рине на нас із високостей державної власті, мов яка Ніагара,

гримлячи, крушачи, сліплючи і туманячи. Аж два царювання сплямовано гашенням нашого духа. І хіба ж його вгашено? Хіба ж ми злились ув одну націю із "православним" Московським царством? Не тільки не злились, а стали від нього, через те насильство, ще далше, ніж були колись від Польського католицького королівства.

Через те насильство і тиранство ми тільки зрозуміли розумом і побачили очима, скільки ми втратили неоплатимої сили, піддобрюючись москалеві.

Ми вже не маємо своїх церковних ієрархів. Задля державної московської політики вони нас ізрадили так само, як ізрадили колись задля політики польської.

Не маємо вже і своїх сановників: бо й сі відбігли нас тим же робом, що й наші Острозькі, Вишневецькі і т. д.

Не маємо ні свого українського трибуналу, ані свого звичаєвого права.

Не маємо ні такої церкви, котра підлягала б суду громадської совісті, ні такої школи, котра виховувала б наших дітей згідно з духом

нації.

Не маємо навіть рідної преси, котра б не давала національній мові миршавіти під напливом чужої і освіжала б духа народного серед нашого безголів'я.

Одно тільки наше зосталось при нас - живе українське слово.

Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції. / П. Куліш.
– К, 2012. – С. 16-17.

Олександра Михайлівна [дружина П. Куліша] попри всі труднощі сімейного життя стала помічницею у реалізації усіх творчих справах

чоловіка, бо розуміла, що «обоє обрали собі письменницьку стежу: рідко доля встеляє її квітками, зате на колючки не поскупить... Однак Олександра Михайлівна незмінно підтримувала Пантелеймона Олександровича в його зусиллях — коли успішних, коли і марних...».

[...] «... кожную копійку, що вдасться загарувати, пускає вона на чоловікові твори», який у коханні до неї, численних любовних захопленнях до інших жінок убачав насамперед засіб творчого осяяння. Автор [Корсак І. в романі «Перстень Ганни Барвінок» - упоряд.] переконливо змальовує моменти душевних страждань Ганни Барвінок, її благородство й самопожертву в ім'я свого талановитого чоловіка. Вона «здатна віддати життя людині, до якої коханням скарала доля, простивши

більші чи менші чоловікові прогріхи; і не буде в тому гріха коли свої роки, як у банк, вкладе вона в його життя, не вимагаючи при тому за вклад процента, не дорікнувши за вчинок до судного дня, не виглядаючи й на макове зерня дяки».

Владимирова Валентина. Духовний світ родини Кулішів у романі Івана Корсака "Перстень Ганни Барвінок" / В. Владимирова // Українська мова і література в школі. - 2016. - №3. - С. 18-21.

Визначну роль Куліш відіграв як перекладач. У циклі «Переспіви з великоруських співів» (кінець 80-х — початок 90-х рр.) поет звернувся до етнографічно-пейзажної лірики А. Фета, І. Нікітіна, О. Кольцова, О. Толстого, О. Пушкіна, Д. Минаєва.

До Кулішевої збірки «Позичена кобза», присвяченої пам'яті П. Плетньова (Женева, 1897), увійшли переклади та переспіви ліричних віршів і балад Гейне, Гете, Байрона та Шіллера. Особливо вдало Куліш переклав ліричні перлини Байрона... його поему «Чайльд-Гарольдова мандрівка» (Львів, 1905), частину роману у віршах «Дон-Жуан» (Львів, 1891) та поему «Шильйонський в'язень».

У Кулішевому відтворенні українською мовою у Львові 1882—1902 рр. вийшли 13 п'єс В. Шекспіра. І. Франко, який більшість цих публікацій відредагував, прокоментував і спорядив власними передмовами, відзначив, зокрема, що в українському «Гамлеті» Куліш «дав нам переклад, з яким можемо без сорому показатися в концерті європейських перекладачів великого британця».

Куліш відтворив рідною мовою також більшу частину Біблії. Доповнене перекладами І. Пулюя та І. Нечуя-Левицького її перше українське видання побачило світ у Відні 1903 р. Українською Біблією письменник плекав надію піднести в очах народу авторитет предківської мови як придатної для культурного поступу.

[...] перекладач переконливо доводив, що українською мовою можна успішно відтворювати світову класику. «Переспівами з великоруських співів» і «**Позиченою кобзою**» він прищеплював рідній літературі європейські поетичні форми.

Нахлік В. К. Пантелеймон Куліш : до 170-річчя від дня народження. – К, 1989. – С.46-48.

[Лист І. Нечуя-Левицького до Шенрока. 1898 р.]

Когда я первый раз посетил Кулиша, он уже почти оканчивал перевод Библии на украинский язык. На столе лежала стопа исписанных листов перевода, которым он, [...] занимался аккуратно каждый день. [...]. Память Кулиша поразила меня. Действительно, память у него была феноменальная. [...]. В Кракове на вокзале, по

20

дороге в Вену, у Кулиша украли саквояж, в котором находилась рукопись Псалтыри, переведенной стихами. Приехав в Вену, Кулиш восстановил утраченный перевод почти по памяти [...].

[...] Занимаясь переводом Библии, Кулиш в то же время изучал еврейский язык, чтобы заняться переводом Нового Завета прямо с еврейского подлинника. Первый свой перевод Библии Кулиш сделал не с еврейского текста, а с разных европейских переводов, но придерживался главным образом английского перевода [...].

Федорук О. Недовідомий лист-спогад І. Нечуя-Левицького про П. Куліша / Олесь Федорук // Пантелеймон Куліш : матеріали і дослідження. – Львів-Нью-Йорк, 2000. – С. 289-290.

Стосунки Пантелеймона Куліша із земляками, уродженцями Сіверянщини й Слобожанщини, простежуються від років його початкового навчання в містечку Воронежі (колишнього Глухівського повіту Чернігівської губернії) й Новгород-Сіверській гімназії до останніх днів життя. [...] Ці стосунки - важливий причинок до біографії письменника і “зовнішньої”, і “внутрішньої”, творчої.

1. **Петро Омелянович Чуйкевич ...** від П. Куліша записали наступне: “А с Чуйкевичем я знаком потому, что мы оба родились в местечке Воронеж Черниговской губернии Глуховского уезда”. [...] з Чуйкевичем Куліш товаришував змалку, “з ним ріс від семи літ і спав у водній хаті”³, і згодом не поривав дружби в

**Петро́ Омеля́нович
Чуйке́вич**
(1818 — 1874) —
український
педагог, етнограф.
Чуйкевич збирав
українські народні
пісні.

стінах Новгород-Сіверської гімназії. ... саме на його [Кулішевій] квартирі в Києві у червні 1843 р. П. Чуйкевич познайомився з Т. Шевченком, що його земляк-приятель захоплювався творами поета й поширював їх серед студентів.

А що ж зближувало Куліша й Чуйкевича впродовж усього їхнього життя? Насамперед - це любов до української народної пісні...

2 Куліш [...] в Луцькому дворянському училищі ... близько зійшовся з **Іваном Пилиповичем Хильчевським** (1809-1899), з яким підтримував тісні зв'язки протягом усього свого життя; їх свідченням залишилося тривале листування між ними.

Хильчевський Іван Пилипович (1809–1899) — на початку 1840-х рр. бібліотекар Луцького повітового дворянського училища, згодом учитель географії у Фундуклеївській жіночій гімназії в Києві; земляк і близький приятель П.Куліша

Біограф письменника М.К. Чалий писав, що П. Куліш був “многим обязан и в материальном, и в умственном отношении” І. Хильчевському, що у ньому знайшов “опытного руководителя и друга.” Та й сам Куліш давав підстави для такого судження, як от у листі від 28 серпня 1866 р. із Варшави: “Помнишь ли, как ты отлично распорядился моими финансами во время пребывания моего в Луцке? Ты мне оказал тогда услугу незабвенную”. Іван Хильчевский також родом був з Воронежа.

3. “Одним із перших моїх знайомих” по Новгород-Сіверській гімназії, як зазначав П. Куліш, був **Петро Якович Сердюков**, побічний син глухівського повітового судді ... П. Сердюков мав значний вплив на формування естетичних смаків юного Куліша, про що письменник зазначав у автобіографії, а також в одному з листів до М. Д. Білозерського: “Он зело учен и еще более мудр <...>. Он человек отличных душевных свойств; я очень много обязан его дружбе во время пребывания моего в Новгород-Северской гимназии и отчасти в Киеве”.

Петро Сердюков — близький приятель Куліша з часів його навчання в Новгород-Сіверській гімназії

4. У 1857-1862 рр. управителем друкарні Куліша в Петербурзі був виходець з м. Глухова **Данило Семенович Каменецький** (1830-1881). Як відомо, Каменецький був одним з ініціаторів видання дешевих книжечок для народу.

5. Приятелем П. Куліша й П. Сердюкова по Новгород-Сіверській гімназії був **Діонісій Опанасович Підпружников**, згодом учитель паралельних класів (1849-1853) й інспектор класів цього закладу (1861-1865). Про їхні взаємини писав ще М. Чалий: “Кулиш особливо сблизился до дружеских отношений с Дионисием Подпружниковым, года на два старше его, который снабжал его книжками и рассказывал весьма занимательные истории”.

Терлецький В. Штрихи до взаємин Пантелеймона Куліша із земляками / В. Терлецький // Пантелеймон Куліш : матеріали і дослідження. – Львів-Нью-Йорк, 2000. – С. 85-93.

[...] 8 квіт. 1883, він, розчарований у політичній діяльності, покинув Львів і оселився разом із дружиною на х. Мотронівка. Уклав зі своїх російськомовних статей і україномовних художніх творів збірку «Хуторская философия и удаленная от света поэзия». (Куліш трактував «хутір» як первісне національне середовище українців, перебування в якому дає їм сили протистояти ворожим для них впливам, зокрема й таким, як русифікація та урбанізація, а також створює найкращі умови для їхнього внутрішнього духовного розвитку, спрямованого на єднання з природою).

6 листоп. 1885 сталася пожежа в домі Куліша, майже все його майно, у т. ч. й готові до друку рукописи, а серед них і частина його перекладу Біблії, згоріло, а всі гроші, що він мав, на той час були витрачені на видання книг [...], він сильно потерпав від матеріальних нестатків.

1889 почав друкувати 3-томну «Историю отпадения Малороссии от Польши» (3-й т. побачив світ 1890). 1893 р. опублікував збірку «Дзвін». Починаючи з 1896, став почувати себе гірше.

[...] Помер і похований на х. Мотронівка, Нині місце, де розташовані його і його дружини могили, відокремлює дерев'яна арка, поруч — капличка та семиметровий хрест. На ньому слова І. Пулюя: «Ти гетьман України, могучий не мечем кривавого насилля, а булавою правди, світла і науки».

Уся епістолярно-літературно-наукова спадщина Куліша поки що не впорядкована і не опублікована... Першою стала впорядковувати і друкувати твори Куліша його вдова, однак із запланованих нею 20 томів побачили світ лише 5 (після смерті впорядниці видання припинилося); 6 томів видала львівська «Просвіта».

Найбільш масштабний проект видання творчої спадщини Куліша задумано в рамках науково-видавничої програми «Інститут критики» — 35 томів, 2006 вийшов 1-й том «Листи: 1841—1850».

30 квіт. 1998 у Відні на фасаді будинку, де 1870 проживали Куліш та І. Пулюй, на їхню честь встановлено барельєфну дошку.

1999 створено Міжнародний благодійний фонд ім. П. Куліша, який очолив І. Плющ.

Від 2000 р. ім'я Куліша носить гімназія в м. Борзна. Ім'я П.Куліша

носить також Воронізька загальноосвітня школа № 1.

11 серп. 2006 р. в м. Шостка (це в Сумській області за 10 км від смт. Вороніж) у приміщенні Центральної міської бібліотеки ім. Л.Толстого було відкрито музей П. Куліша.

У с. Гукове на місці, де колись була садиба Кулешів і де був похований батько Куліша (у 1950-ті рр. тутешні могили розорали), встановлено пам'ятний знак: схрещені високі балки підтримують дзвін, а також закладено на честь Куліша липову алею. Починаючи з 2006 р. тут щорічно проводяться Кулішеві читання.

Куліш Пантелеймон Олександрович // Енциклопедія історії України : У 10 т. Т. 5. : Кон-Кю. – К, 2008. – С. 468-472.

На Чернігівщині, під Борзною, маленький хутір Мотронівка, де знаходиться Обласний історико-меморіальний музей-заповідник П. Куліша "Ганнина Пустинь". Тут вічним сном спочивають подвижники України - Олександра Білозерська та її брат - Василь Білозерський та Пантелеймон Куліш.

Офіційні документи

Про відзначення 200-річчя з дня народження Пантелеймона Куліша : постанова Верховної Ради України від 19 черв. 2018 р. № 2465 // Голос України. - 2018. - N 116 (26 черв.). - С. 3.

Твори П. Куліша

Куліш П. Твори : В 2-х т. Т. 1. Поезія / П. Куліш. – К. : Дніпро, 1989. – 656 с. : портр.

Куліш П. Твори : В 2-х т. Т. 2. Чорна рада : Хроніка 1663 року; Оповідання; Драматичні твори; Статті та рецензії / П. Куліш. – К. : Дніпро, 1989. – 586 с.

Куліш П. Вибрані твори / П. Куліш. – Х. : Ранок, 2009. – 320 с. – (Українська класика).

Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції. Листи з хутора / П. Куліш. – К. : Укр. прес. група, 2012. – 56 с. – (Бронебійна публіцистика).

Куліш П. Повість про Український народ. Моє життя (Жизнь Куліша). Хутірська філософія і віддалена од світу поезія / Пантелеймон Куліш. – К. : Укр. Світ, 2005. – 384 с. : портр., іл.

Куліш П. Чорна рада . Хроніка 1663 року : роман / П. Куліш. – К. : Котигорошко, 1993. – 160 с. – (Шк. б-ка).

Книги про П. Куліша

Куліш Пантелеймон Олександрович // Енциклопедія історії України : У 10 т. Т. 5. : Кон-Кю. – К, 2008. – С. 468-472.

Вергій О. Пантелеймон Куліш і народна творчість : статті та дослідження / Олексій Вергій. – Тернопіль : «Підручники і посібники», 1998. – 120 с.

Жулинський М. Пантелеймон Куліш / Микола Жулинський // Слово і доля : навч. посібник / Микола Жулинський. – К. : А. С.К., 2006. - С. 117-145.

Земляки : Альманах Сумського земляцтва. Вип. 4. — Суми : Собор, 2007. – С. 158, 161.

Луняк Є. Гарячий Куліш / Євген Луняк // Минувшина України в романтичних історіях : до двадцятої річниці Незалежності України /

Євген Луняк. – К.: Книга, 2011. – С.371-393.

Матеріали шостої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції : [присвячена П. Кулішу] / Сумська наукова історико-краєзнавча конференція (6 ; Суми; 2005). - Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2005. - 270 с.

Нахлік В. К. Пантелеймон Куліш : до 170-річчя від дня народження / В. К. Нахлік. – К. : Знання, 1989. – 47 с.

Охріменко П. П. Тарас Шевченко і Пантелеймон Куліш / П. П. Охріменко. - Суми : Сумська обл. орг. т-ва книголюбів, 1994. – 27 с.

Охріменко П. Про взаємини Куліша і Шевченка / П. Охріменко // Слобожанщина : альманах літераторів Сумщини . Вип.3 . – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1997. – С. 92-99.

Пантелеймон Куліш : матеріали і дослідження. – Львів-Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 2000. – 414 с.

Пантелеймон Куліш : письменник, історіософ, громадянин : матеріали наук.-просвіт. конференції до 190-ї річниці від дня народження П. Куліша. - Шостка : Шосткинська центральна міська б-ка ім. Л. Толстого, 2010. - 121 с.

Подольяка Н. Писанням утвержені : з історії книги та книгодрукування на Сумщині / Н. Подольяка. – Суми : СВС Панасенко І. М., 2013. – С. 60-64.

Семененко В. І. У безодні кохання. П. Куліш : [про жінок та кохання Пантелеймона Куліша] / В. І. Семененко // Невідомі кохання відомих українців / В. І. Семененко. – Х. : Школа, 2010. - С. 71-77.

Скакун В. Літературна Сумщина [про П. Куліша] / В. Скакун. – К. : Муз. Україна, 1995. – С.244-248.

Сюндюков І. Пантелеймон Куліш: Держава неможлива без культури / І. Сюндюков // Зазивний лист до української інтелігенції. Листи з хутора / П. Куліш. – К, 2012. – С. 3-4.

Тарасенко І. Пантелеймонова зірка: / І. Тарасенко // Слобожанщина : альманах літераторів Сумщини. Вип. 2. – Суми : ВВП «Мрія» ЛТД, 1993. – С.118-123.

Творчими стежками Куліша : альманах. / Упоряд. О. І. Євтушенко. – Суми : ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2009. - 78 с.

Творчі та ідейні шукання П. О. Куліша в контексті сьогодення : зб. наук. праць до 180-річчя від дня народж. П. Куліша. -

К. : Леся, 2000. - 224 с.

Терлецький В. Пантелеймон Куліш про державність України / В. Терлецький. – Слобожанщина : альманах літераторів Сумщини. Вип. 7. – Суми : Мрія, 2001. – С.60-66.

Терлецький В. Педагогічні погляди П. О. Куліша / В. Терлецький // Слобожанщина : альманах літераторів Сумщини. Вип. 3. – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1997. – С.100-104.

Терлецький В. В. Розіллюсь по ріднім краю: П. Куліш у взаєминах із земляками / В. В. Терлецький. - Суми : Мрія-1 ЛТД, 2006. - 234 с.

Шоколо О. Провісник правди, або добра вість од Пантелеймона / О. Шоколо // Куліш П. Повість про Український народ. Моє життя (Жизнь Куліша). Хуторська філософія і віддалена од світу поезія / Пантелеймон Куліш. – К. : Укр. Світ 2005. – С. 6-24.

Статті про П. Куліша з періодичних видань

Артюх В. О. Історіософія Пантелеймона Куліша: від романтизму до позитивізму / В. О. Артюх // Сумська старовина : всеукраїнський науковий історичний журнал. - 2012. - N XXXVI-XXXVII. - С. 117-126.

Вертіль О. До ювілею Пантелеймона Куліша / О. Вертіль // Урядовий кур'єр. - 2019. - N 52 (16 берез.). - С. 16.

Вертіль О. На вшанування Пантелеймона Куліша / О. Вертіль // Урядовий кур'єр. - 2019. - N 85 (7 трав.). - С. 20.

Відкрито музей Пантелеймона Куліша : (місто Шостка) // Урядовий кур'єр. - 2006. - 20 верес. - С. 16.

Владимирова В. Духовний світ родини Кулішів у романі Івана Корсака "Перстень Ганни Барвінок" / Валентина Владимірова // Українська мова і література в школі. - 2016. – N 3. - С. 18-21.

Кириєвський В. Хутір, де народився Куліш, на мапі 1820 року / В. Кириєвський // Слово Просвіти. - 2013. - № 32 (15 серп.). - С. 11.

Король М. Пульс Європи на Сумському хуторі : (про творчість П. Куліша) / М. Король // Сумщина. - 2017. - 10 серп. (№ 32). - С. 14.

Рахно О. "Історіограф Чернігівської губернії": (О. І. Ханенко і П. О. Куліш) / О. Рахно // Краєзнавство : науковий журнал. - К., 2009. - № 3-4. - С. 228-233.

Сапухіна Л. П. "Кобзар з кобзарів" : (Про П. Куліша і Т. Шевченка) / Л. П. Сапухіна // Ленінська правда. - 1989. - № 81

(25 квіт.). - С. 3.

Такі земляки є не у всіх : [у с. Вороніж відзначили 173-тю річницю з дня народження П. Куліша] // Сумщина. - 2012. - № 85 (15 серп.). - С. 4.

Тютюнник Є. Перо і плуг Пантелеймона Куліша / Є. Тютюнник // Урядовий кур'єр. - 2012. - № 156 (31 серп.). - С. 11.

Інтернет-ресурси

Артюх В'ячеслав. Історіософія Пантелеймона Куліша: від романтизму до позитивізму [Електронний ресурс] // Сумський історичний портал : сайт. - 3 черв. 2012 - Режим доступу: <http://history.sumy.ua/research/article/491-istoriosofiiapanteleimonakulishavidromantyzmudopozytyvizmu.html> (дата звернення: 01.07.2019). – Назва з екрану.

Івашків Василь. „Записки о Южной Руси“ Пантелеймона Куліша як унікальне явище української фольклористики середини ХІХ століття [Електронний ресурс] // Читиво: електронна бібліотека. – Текст. дані. – 14.06.2012. - Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Ivashkiv_Vasyl/Zapysky_o_Yuzhnoi_Rusy_Panteleimona_Kulisha_ia_k_unikalne_iavysche_ukrainskoi_folklorystyky_se_redyny_KhIKh_stolittia/(дата звернення: 01.07.2019). – Назва з екрану.

Кириєвський В. Д. Хутір Куліша у Воронізьких лісах [Електронний ресурс] // «Сіверщина в історії України» : Збірник наукових праць. – Текст. дані. - Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/67831/49-Kuryievskiy.pdf?sequence=1>(дата звернення: 01.07.2019). – Назва з екрану.

Лучук Ольга. Пантелеймон Куліш і Шекспір: перекладацький проект ХІХ ст. [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/renst_2011_16-17_19.pdf(дата звернення: 01.07.2019). – Назва з екрану.

Рудяченко Олександр. Ганна Барвінок: Як мені не збожеволить! Життя та кохання дружини Куліша [Електронний ресурс] // Укрінформ: Мультимедійна платформа іномовлення України. – Текс. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2486467-ganna-barvinok-ak-meni-ne-zbozevolit-zitta-ta-kohanna-druzini-kulisa.html>(дата звернення: 01.07.2019). – Назва з екрану.

Статєєва В. Навчитися по-своєму читати... [Електронний ресурс]: до 150-річчя букваря П. Куліша / Валентина Статєєва // День. – Текс. дані. – 22 груд. 2007. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/navchititsya-po-svoiemu-chitati> (дата звернення: 01.07.2019). – Назва з екрану.

Фотогалерея. Сторінками біографії. П. Куліш – талановитий художник [Електронний ресурс] // Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського : сайт. – Граф. дані. - Режим доступу: <http://old.dnrb.gov.ua/id/2497?PHPSESSID=7ae1a802de5e3e0c817bdf98f69c3a2>(дата звернення: 01.07.2019). – Назва з екрану.

Юрчук Олена. Містичний і раціональний типи пророків: Т. Шевченко, П. Куліш [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/6901/1/%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0%20%D0%AE%D1%80%D1%87%D1%83%D0%BA.PDF>(дата звернення: 01.07.2019). – Назва з екрану.

Афоризми Пантелеймона Куліша

«Свої мови рідної і свого рідного звичаю вірним серцем держіться. Тоді з вас будуть люде як слід, тоді з вас буде громада шановна, і вже на таку громаду ніхто свої лапи не наложить...»

«Зовсім інша була б річ, якби ми єдиними устами і єдиним серцем трудилися над пробудженням суспільно-національної свідомості України.»

Проект пам'ятника П. Кулішу до 200-річчя з дня його народження. Автор: скульптор заслужений художник України О. Г. Прокопчук.